

Čita(j)mo Istru: Današnja Hrvatska, sastavljena od rimske provincije Ilirik i regijom Venetia

Eufrazijeva bazilika, dragulj kulturne baštine

Procvat znanosti o mozaicima kod nas se događa tijekom 50-ih godina dvadesetog stoljeća. Do sada su obrađeni materijali iz vremena principata Augusta, Flavijevaca, Antonina, Severa, pa sve do kasne, odnosno kršćanske antike

Robert BURŠIĆ

Istra, kao sjecište mnogobrojnih civilizacija, obiluje mnoštvom mozaika i njihovih nalazišta. Zanimljiv je podatak da se od ukupne količine strapiranih (izvađenih konzervatorskim zahvatom) i in situ mozaika u Hrvatskoj polovina nalazi u Istri, a od toga veći dio najvrjednijih i najimpozantnijih u Poreču.

Kompleks Eufrazijane definitivno spada u sam vrh svjetske kulturne baštine, a novim nalazištima podnih, pa i ostalih mozaika, ne nazire se kraj. Tvrdi to dr. sc. Ivan Matejčić, konzervator, povjesničar umjetnosti, ponajbolji poznavatelj Eufrazijane.

Ukras podova, zidova, svodova

Mozaik, kao ukras podova, zidova i svodova, svjedoči o stilu i načinu života tijekom antičkih stoljeća. Pojavljuje se u svim tehnikama i oblicima, dekorativnim motivima, nerijetko istim figurativnim sadržajima, na najudaljenijim područjima grčko-rimskoga svijeta, i to u vremenski posve udaljenim razdobljima. Provincija Ilirik, odnosno ugrubo prostor današnje Hrvatske, dijelila je sudbinu Rimskog Carstva od 1. stoljeća prije Krista sve do kasne antike te obiluje mnoštvom očuvanih, ali vjerojatno i još neotkrivenih

mozaika.

Pravi zamah i interes u istraživanju mozaika i u svijetu i u nas počinje 1950-ih godina, iako se prvi pregledi i sinteze pojavljuju 20-ih i 30-ih godina 20. st. i danas su nezaobilazni. Mozaik postaje predmet samostalnih istraživanja, analiza i stručnih rasprava, oslobodivši se polako 'tutorstva' integralnoga arheološkog izvještaja, pa se tako znanost o mozaiku afirmira kao posebna disciplina s vlastitim znanstvenim aparatom.

Interes za naše mozaike počinje se buditi sredinom 19. stoljeća, a bogata nalazišta u Istri i Dalmaciji privlačila su pažnju brojnih domaćih i stranih stručnjaka. Procvat znanosti o mozaicima kod nas se događa tijekom 50-ih godina dvadesetog stoljeća. Do sada su obrađeni materijali iz vremena principata Augusta, Flavijevaca, Antonina, Severa, pa sve do kasne, odnosno kršćanske antike. Hramovi, terme, teatri,

amfiteatri, bazilike, trijemovi i taberne oko foruma, slavoluci, kao i sve građevine koje su služile odvijanju društvenog, političkog i trgovačkog života izvorište su brojnih mozaika.

Ranokršćanski se mozaik razvija u prvo vrijeme okupljanja kršćanskih zajednica u profanoj arhitekturi. Prisutan je i u crkvenom mobilijaru, ali i u skulpturi brojnih sarkofaga. Ribe, vaze, palme u središtu scene, uvijek zelena vegetacija s poganskim podovima se se u kršćansku umjetnost u istom obliku, ali s novim značenjem: mitološke scene pretvaraju se u priče iz Starog i Novog zavjeta.

Zlatno ruho Justinijanova doba

Bizant, odnosno Justinijanovo doba, od 6. st. mozaiku je dao poseban pečat i »zlatno ruho«. Iz tog su doba crkva Sv. Marije Formoze i porečka Eufrazijeva bazilika. Tada je njena popularnost podnog mozaika, koji se »seli« na zidne

lađe i u apside. Definitivno najimpozantniji primjer podnih mozaika u Istri nalazi se na području predeufrazijeve bazilike.

Istarski mozaici rađeni su pretežno od jeftinog domaćeg bijelog kamena, crnog vapnenca i crvene lomljene cigle. To su tri osnovne boje, s tipičnim ornamentima: linearni meandar, motiv spirala, zupčasti ornament, mreža rombova, motiv šahovnice, trokuti u nizu. Slijede motivi u obliku riblje kosti ili mreža od šesterokuta, šesterokraka zvijezda s rozetama.

Unutrašnjost zidnog prostora apside Eufrazijeve bazilike u Poreču ukrašena je mozaicima, inkrustacijama i intarzijama. Specifičnost zidnog mozaika središnje apside čini raskošna dekoracija bizantske mozaikalne tehnike. Mozaik u apsidi izrađen je tehnikom kombiniranja sitnih kockica stakla, mramora i kamena. Ta metoda preuzeta je od carigradskih mozaikista, koje je

Mozaik ribe u Eufrazijevoj bazilici

car Justinijan I. okupio iz različitih regionalnih središta Bizantskog Carstva.

A kako je biskup Eufrazije zatražio financijsku pomoć za gradnju bazilike od Justinijana, doveo je i arhitektonske i mozaikalne majstore s Istoka. Time je Eufrazije, davši sagraditi baziliku (6. st.) – svoje remek-djelo – ovjekovječio majstorski rad bizantskih mozaikista, koji su u glavnoj apsidi izradili mozaik kakvome nema ravna u ranoj kršćanskoj umjetnosti toga vremena.

Ikonografska tematika mozaika općenito inspirirana je literarnim opusom Novog zavjeta. To znači da je motiv koji ikona prezentira preuzet iz novozavjetnih slika o Bogorodici i Kristu. Međutim, sakralni prostor Eufrazijane posvećen je marijanskom kultu, što je očito po dominantnom liku Bogorodice u središtu apside (službeni naziv Eufrazijane je katedrala Uznesenja Marijina).

Bazilika posvećena Marijanskom kultu

Na mozaiku u apsidi Marija je prikazana kao Prijestolje Mudrosti. Dominantni lik ovog ikonografskog prikaza Bogorodice s Djetetom preuzet je iz starokršćanske kompozicije Poklonstva triju kraljeva s freski u katakombama (2. st.). U 6. stoljeću nastaje određeni pomak, koji se odnosi na ikonografski sadržaj – središnje mjesto u crkvi postaje rezervirano ne više za Krista Pantokratora, nego za Bogorodicu s djetetom Isusom. Koliko je važan Gospin lik

Marija na prijestolju u Eufrazijevoj bazilici u Poreču

et Histria, obiluje mozaičnim nalazištima od kojih se većina nalazi upravo u Istri

u ikonografiji i u liturgiji ranoga srednjeg vijeka na Zapadu, vidi se po tome što je sakralni prostor Eufrazijane ponajprije posvećen kultu Bogorodice. Međutim, njezina uloga bila bi beznačajna, ako bi ikonografija izostavila središnju osobu kršćanstva – Isusa Krista.

Mozaika na trijumfalnom luku prikazuje trinaest medaljona, od kojih središnji prikazuje Krista u liku Jaganjca Božjeg. Ostali medaljoni su prikazi kršćanskih mučenika. Na svakom je natpis imenom žene. Krist kao Jaganjac oslokan je s križnom aureolom, što simbolizira uskrsg Krista.

Nekoliko je čimbenika pomoglo nastanku ovog veličanstvenog primjerka iz ranoga srednjeg vijeka. Restauracija mozaika sačuvala je izvornost, a zahvaljujući njoj svijet je saznao za stoljetni

rimsko doba, koje su potom postale, često, crkvišta.

Blizu crkve Gospe od Mora u Vrsaru u antici je postojala vila rustika. Zatim je u 4. stoljeću na istom mjestu bila sagrađena ranokršćanska crkva. Od 7. do 9. st. ovdje su bili samostani: benediktinski, karmelićanski, franjevački.

Kada su se 1912. godine provodili arheološki radovi na tim površinama, pronađeni su i ostaci mozaika, koje će 1935. godine istražiti talijanski arheolog Mario Mirabella Roberti (1909.-2002.).

Pod prvokršćanske crkve Sv. Marije bio je ukrašen višebojnim mozaikom, koje je vješto izradio domaći mozaičar u tradicionalnom slogu. Stručnjaci su procijenili da je mozaik učinjen krajem 4. ili početkom 5. st. i mnogi ga smatraju jednim od najljepših kasnoantičkih mozaika pronađenih na istarskom poluotoku.

Na ovoj lokaciji u lipnju 2011. godine otkriven je kasnoantički podni mozaik površine oko 70 metara kvadratnih. Mozaik pripada stambenim prostorima rimskog ladanjsko-gospodarskog kompleksa. Riječ je o podnom i polikromnom mozaiku izrađenom u drugoj polovici 4. stoljeća od kamenih i keramičkih tesera i višebojne staklene paste.

Mozaik je obilježen pejzažnom florealnom scenografijom s rijetkim stablima prikazanim na vrlo shematiziran način. Središnje krošnje izvedene su crvenim keramičkim tesarima (pločicama). Mozaički prikaz faune može se odrediti kao bestijarij – prikazi divljih i domaćih životinja smještenih u njihov prirodni ambijent. Dominantan prikaz

Mozaik kažnjavanje Dirke

vepra može se dovesti u svezu s njegovim osobitim mitološkim značenjem u antičko doba: često se prikazuje kao žrtva u epizodi lova, kao dokaz hrabrosti lovaca koji ga svladavaju uz pomoć pasa.

U središtu dvorane prikazana je osnovna kompozicija ovog podnog mozaika kojoj su podređeni svi ostali prikazi: dva ljudska lika – žena obnažena gornjega dijela tijela leži ili lebdi, a do nje je muškarac ratnik naoružan kopljem i štitom.

U sklopu kapele sv. Marije Formoze pronađeni su i istraženi ostaci rimskih kuća s brojnim mozaicima. Najznačajniji je onaj koji prikazuje središnju mitološku priču temeljenu na događaju tijekom kojeg Amfion i Zet vezuju Dirku za pobješnjelog bika, koja je potaknuta ljubomorom mučila njihovu majku Antiopu.

Antologijska scena prikazana je u središtu, u polju tzv. mozaičkom tepihu, dugom 12 i širokom 6 metara. Površinski mozaik podijeljen je u dvije gotovo jednake polovice s ukupno 40 polja na kojima prevladavaju geometrijski oblici s motivima iz životinjskog svijeta.

Mozaik, pronađen u

Moderni mozaici u Istri

U Istri postoje primjeri suvremenih mozaika. Jedan od njih su obelisci Ede Murtića (1921.-2005.) postavljeni sedamdesetih godina prošloga stoljeća u porečkoj Zelenoj laguni, u obnovljenom Narodnom domu u Buzetu 1969. godine, te u bivšoj riječkoj glavnoj pošti na Korzu.

Obelisci u Zelenoj laguni sramotno su zapušteni s kojih je dobrim dijelom otpao mozaik, a oni u Rijeci trebali bi svoje mjesto pronaći u Art-kvartu Benčić.

Murtićevi mozaici u Buzetu tvore cjelovito osmišljen primjer kasnomodernističkog dizajna interijera javnog prostora i primijenjene umjetnosti velikih dimenzija, što se rijetko susreće. Prekrivaju više od 55 kvadratnih metara površine na dvije etaže središnjeg atrija, odnosno galerije, a nalaze se i u apsidi gradske vijećnice.

Njegovi mozaici nalaze se na još nekim zanimljivim adresama: veliki mozaik u prizemlju

zgrade Croatia osiguranja u Puli iz 1991. godine; jedan fragment mozaika u Urbisu72; fenomenalni mozaik u pulskom Istarskom narodnom kazalištu, koji je posvećen Istri, ali suštinski posvećen vrsarskim vedutama, odnosno njegovoj očaranosti svemirskim pejzažom vrsarskog Montrakera; u Rovinju Adrisov mural, a u sklopu Mediteranskog kiparskog simpozija na Dubrovi deveta dionica bijele ceste, mozaik izrađen 2004. godine, koji se proteže na površini od 25 x 4,5 metara.

U naše vrijeme, 2023. godine, likovni umjetnik Eugen Varžić izradio je monumentalni mozaik »Ples prirode« na fasadi porečkog hotela »Poreč«. Kompozicija prikazuje kretnju, prirodni krug života, što pokreću tri elementa: vjetar, voda i sunce, u prepoznatljivim bojama istarskoga podneblja. Ovim projektom mozaik se, nakon više desetljeća, vraća u javni prostor i u urbanom umjetničkom izrazu.

Crkva Sv. Germana na Brijunima

Ljetnjikovac na Vižuli

Podovi raskošnog rimskog ljetnikovca-vile na Vižuli, usred Medulinskog zaljeva, bili su obloženi mozaicima ukrašenim crno-bijelim geometrijskim ornamentima i bordurama poput tepiha na šetnici uz more iz doba cara Augusta.

Istražen dio vile od morske obale blago se sa zapadne strane poluotoka uzdiže prema vrhu brežuljka, te se uočavaju četiri terase. Na prvoj terasi uz more otkriven je natkriveni hodnik sa stupovima (peristil) popločen crnobijelim mozaikom. Hodnik je vodio do bazena popločenog istim tipom crno-bijelih mozaičkih kockica, koji je korišten kroz tri carska razdoblja (1.-3. st.; August, Hadrijan, Konstantin Veliki).

Istraživanje 2006. godine na trećoj terasi otkrilo je prostoriju s kasnoantičkim kockastim

plavo-oker mozaikom. Podovi triju prostorija na trećoj terasi, pokriveni su gustim jedinstvenim geometrijskim višebojnim mozaikom, karakterističnim za 4. stoljeće. U tim prostorijama prevladavaju geometrijski ukrasi pletenica i rombova. Latinski i grčki križevi u kvadratima i rombovima su od plavih i crnih kamenih kockica, uokvireni bijelim mozaikom. U ovoj mlađoj fazi ukrašavanja iz doba cara Konstantina Velikog (280.-337. g.) uočena je nova orijentacija cijelog krila kasnoantičke vile. Središnje polje šetnice duge 27 metara popločeno je mozaikom istog osnovnog geometrijskog motiva, te je obrubljeno i dvoprutastom višebojnom pletenicom. Ovo polje, kao posebno umetnut tepih, služilo je kao ulaz (širine 2,66 metara) od praga iz druge na treću terasu.

središnjoj prostoriji ondašnje rimske kuće iz 3. stoljeća, konzerviran je na istom mjestu.

Neki od najranijih mozaika

Prigodom arheoloških istraživanja Kapitularne dvorane Franjevačkog samostana u Puli 1963. godine pronađeni su vrijedni podni mozaici, koji se datiraju u 2. ili 3. st.

Zbog značaja, mozaik je konzerviran i prezentiran in situ. Hrvatski restauratorski zavod u suradnji s Arheološkim muzejom Istre 2009. godine počeo je istraživanja kako bi se utvrdili uzroci propadanja mozaika. Rezultati su pokazali da je demontaža

mozaika neophodna zbog zahvaćenosti podnice štetnim solima koja se zbog promjena temperature i vlage postupno mrvila i osipala.

Ovim radovima spriječeno je daljnje propadanje mozaika, a istovremeno provedena istraživanja donijela su nove spoznaje o povijesti Franjevačkog samostana.

Samostanski kompleks posvećen sv. Franji Asiškome na padinama brežuljka između Foruma i gornje kružne ulice, nastao je u 14. stoljeću na mjestu gdje je već ranije postojalo kulturno mjesto. Franjevačka zajednica spominje se u Puli već u 13. stoljeću.

Mnogima je poznato da u uvali Verige na Velom Brijunu,

postoje ostatci rimske vile, sa nekoliko očuvanih mozaika.

U gotičkoj crkvi sv. Germana na Velom Brijunu iz 1481. godine, pak, krije se mozaik mnogo stariji od same crkve. Riječ je o podnom mozaiku koji je u 1. stoljeću, više od 1400 godina prije izgradnje crkve u brijunskoj luci, krasio blagovaonicu rimske maritimne vile u uvali Verige. Otkriven je 1906. godine. Nosi prikaz elaboriranog geometrijskog uzorka složenog od crnih i bijelih kockica s cvjetnim motivom. Otkrio ga je arheolog Anton Gnirs, koji je početkom 20. stoljeća, na poziv tadašnjeg vlasnika Brijuna, Paula Kupelwiesera, obavljao arheološka istraživanja na otoku.

Prigodom obnove 1910. u luneti na pročelju crkve ugrađen je polikromni mozaik s prikazom Isusa Krista s otvorenom knjigom u ruci. Iste je godine u unutrašnjosti crkve ugrađen rimski mozaik koji potječe iz rimske vile.

Svečanom posvećenju obnove crkve 6. travnja 1911. prisustvovao je austrougarski prijestolonasljednik nadvojvoda Franz Ferdinand.